

23.

*Dr Csiky Gábor kedves
barátomnak:*

Szentmártoni Kálmán

Gromo,
János Zsigmond testőrkapitánya
új megvilágításban.

IRTA:
POZSONYI
SZENTMÁRTONI KÁLMÁN.

1937.

„PALLAS”-KÖNYVNYOMDA CLUJ, STR. VLAHUȚA 3.

Gromo, János Zsigmond olasz testőrkapitánya nem ismeretlen olvasóink előtt. Gromo János András a XVI. századbeli Erdély földrajzi, politikai, katonai és vallási állapotáról érdekes feljegyzéseket hagyott s János Zsigmond fejedelemeiről is értékes jellemrajzot írt.¹ Erdély helyzetéről közölt reális megfigyelései mellett szívesen idéztük János Zsigmondról szóló jellemzését is, amelyben mint egykorú, részrehajlás nélkül írta le János Zsigmond külső alakját, lelki tulajdonságait és életmódját. Soraiból az látszik, hogy kedvelte a fejedelmet s hűségesen szolgált, mint általában egy olyan condottiere, aki nemcsak a több zsoldért szolgál, hanem megismerte urát és parancsolóját, ragaszkodik is hozzá.

Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór, gödöllői pap-tanár, a vatikáni könyvtárban szerencsésen megtalálta Gromonak több levelét, amelyeknek felhasználásával egy füzetet adott ki: „*Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya*“ címen.² Ez újabban felfedezett és közzétett levelek kétségtelenül új szint adnak Gromo jellemének, de semmiben sem változtatják meg az általam megrajzolt János Zsigmond alakját, sőt alapfelfogásomban csak megerősítenek.

Nem szívesen nyulok e kérdéshez, mert itt tulajdonképpen két világnézet felfogásának különbségéről van szó s még a látzatát is kerültem mindig annak, ami áldatlan felekezeti vitatkozásokra adhat okot, de az igazság megvilágítása a fő cél s e mellett minden egyéb másodrendű.

¹ Olaszról németre fordítva először 1855-ben jelent meg: Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. II. Band. Jegyzetekkel 1—112 l.

² Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór; Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya. Különlenyomat a Regnum Egyháztörténeti Évkönyvből. 48 l. Melléklet címen 26—48-ig az olasznyelvű levelek is közölve vannak. Grafika. Újpest.

János Zsigmond 1564-ben felszólította Gromot, hogy fogadjon kétszáz gyalogos és száz lovas zsoldost, legyen azoknak parancsnoka és jöjjenek Erdélybe „életének biztonsága és egyéb tisztes céljai elérésére.”¹ Abban az időben más európai udvaroknál is szokásos volt idegen zsoldosok fogadása.

Az állásnélküli Gromo vállalkozik is, de nem a János Zsigmond által kitűzött célt tartja szem előtt, hanem azt, hogy hátha tehetne valamit Erdélyben a reformáció terjedésének megakadályozására s talán János Zsigmondot is visszatéríthetné a katolikus vallásra, amit annál is inkább remélt, mert elbeszélése szerint Anglia királyára VIII. Henrikre is oly nagy befolyást tudott gyakorolni, hogy ki tudta volna békíteni a kath. egyházzal, ha közben a király nem hal meg.

A pápaság nem válogatott az eszközökben, mikor az egész egyház életéről volt szó. A pápától Gromo *útiköltséget* kap, amiért viszont Morone bibornokhoz az erdélyi viszonyokról bizalmas közléseket küld, vagyis kém szolgálatra vállalkozik. Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky ugyan azt mondja, hogy: „Nem szabad ezt kém szolgálathoz mondanunk,” bár a következő mondatban már elismeri, hogy az „ily alkalmi információból fejlődik ki a későbbi szervezett kém szolgálathoz.” Kárpáthy-Kravjánszky az ismert jezsuita elvért elnéző, mert hát Gromo az „Egyházért és a hitesség visszaállításáért”² vállalkozott hírszolgálatra, amit mi igazi néven kém szolgálathoz minősítünk, mert milyen elnevezést is érdemelhetne annak az embernek a szolgálata, akinek egy időben három helyről dűlnek az aranyak, János Zsigmondtól, a pápától s a Signoriától.³

Gromo 1564 májusában jött Gyulafehérvárra s összeköttetésbe lépett a katolikus Báthory Kristóffal, de nem sokat tehetek a kath. egyházért, mert a reformáció napról-napra erősödött. János Zsigmond Blandrata befolyására már 1563-ban elhagyta ősei hitét s lutheránussá lett. Nagy örömet okozott Erdélyben mindenfelé, hogy János Zsigmond „teljesen szakított a pápistasággal.” Blandrata és Dávid Ferenc együttműködésével aztán tovább fejlődött Erdély vallásügye. Az 1564. január 2-án tartott segesvári országgyűlésen János Zsigmond személyesen is jelen volt s Dávid Ferenc

¹ Kárpáthy-Kravjánszky i. m. 4 l.

² U. o.

³ Velencei miniszterium.

a fejedelem jelenlétében Szentháromság-ellenes beszédet mondott.¹ Gromo Erdélybe jövétele után csakhamar megtartották 1564 június 4–5-én a tordai országgyűlést, mely kimondta, hogy mind a lutheránusok, mind a reformátusok vallásukat szabadon gyakorolhatják. Mostantól kezdve Erdélyben három bevett vallás volt u. m. katolikus, lutheránus és református.

Ilyenformán állott a helyzet, mikor Gromo Erdélybe jött s így nem csodálkozunk azon, hogy megérkezésekor szomorúnak találta az erdélyi katolikusok állapotát, de nem adta fel a reményt, hogy a helyzet megjavulhat, mert arról értesült, hogy János Zsigmond még titokban hallgat misét s arról maga is meggyőződött, hogyha Blandrata és társai kivánták volna is a katolikus papok és szerzetesek eltávolítását, János Zsigmond ilyesmit nem cselekedett. Gromo jónak látná, hogy Öszentsége írjon a fejedelemnek, akit azért fontos megnyerni, mert ő lesz majd Lengyelország királya is, továbbá írjon Báthory Istvánnak és Báthory Kristófnak s a székelyek vezetőjének Becz Pálnak,² utóbbinak azért, mert Gromo nagyon bizott a székelyek hithűségében.

De mi legyen Blandratával? Hogyan lehetne őt megnyerni? „Bármennyire igyekszik idealizálni Blandratát a saját felekezetének irodalma,³ más adatunk is van arra, hogy a pénzt nem vetette meg,“ mondja Kárpáthy—Kravjánszky, de csak azért, hogy a következő mondatban már önmagát megcáfolja. Gromonak is az volt a terve, hogy Blandratát valamelyes zsíros állással elhallgattassa, de amint írja tovább Kárpáthy—Kravjánszky: „Itt nagyon tévedt Gromo.“⁴ Nem volt olyan magas egyházi állás vagy javadalom, amiért Blandrata eladta volna magát.

Rómában komolyan tárgyaltak Gromo javaslatairól s elhatározták „egy tanult és buzgó személyiség“ Erdélybe küldését s megemlékeznek „*azoknak a nyomorultaknak a kikergetéséről,*“⁵ akik alatt Blandratát és társait kell értenünk s aminek a megvalósításáért Gromo életét is kész volna feláldozni.

Közben Gromo a Signoriával is tárgyalt. Választ hoz János Zsigmond számára és politikát is kever az egyházi ügybe, amiért

¹ Jakab E.: Dávid Ferenc emléke 54 l.

² Kárpáthy-Kravjánszky-nál: Berci Pál vagy (Pál Berci) 9 és 10 l.

³ Ker. Magvető 12 köt. 1—32, Jakab Elek tanulmánya, Szentmártoni stb.

⁴ Kárpáthy—Kravjánszky i. m. 11 l.

⁵ U. o. i. m. 13 l.

leintik, de Velence ezt kétszáz arannyal enyhítette. Gromo 1565 április havában érkezett újra vissza Erdélybe, mikor már a fejedelmi udvar felerészben Kálvin hitű volt s a székelyek, akikre Gromoék annyit építettek, Csikot, Gyergyót és Kászon széket kivéve, szintén kálvinisták voltak, sőt a mindig újabbat váró korszak készen állott s mondhatni várva-várta Dávid Ferenc új eszméinek, az unitárizmusnak a befogadását.

Az 1566 márc. 10-iki tordai országgyűlésen a rendek elhatározták, hogy az „efféle egyházi renden levő személyek, kik a pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak és abból megtérni nem akarnak, az őfelsége birodalmából mindenünnen kiigazíttassanak.”¹

Erre a határozatra Kárpáthy-Kravjánszky szerint nem lehet más válasz, mint „fegyverrel a kézben védekezni az elnyomó fejedelem ellen,”² pedig ezt a határozatot nem János Zsigmond erőszakolta, hanem a protestánsok, akik bár egymással szenvedélyesen vitáztak, de abban egyetértettek, hogy a régi vallástól megváljanak. Kétségtelen, hogy ez a szellem ellenkezik az addigi szabadelvű erdélyi felfogással, de az is közbejárt, hogy a Habsburgokkal való szakítást csak a Rómától való elválással tudták elképzelni, vagyis Erdély nemcsak politikailag, hanem egyháziilag is független akart lenni.

Erdély különben írtózott a türelmetlenség tényieges megvalósításától s a katolikusokkal szemben már néhány hónap múlva megváltoztatja a felfogását s az 1566 november 30-án tartott szebeni országgyűlés ismételten kimondja a vallás szabad gyakorlatát a katolikus, lutheránus és kálvinista egyházakra, azonban a görögkeleti vallást eltiltják. Egyéb érvek mellőzésével csak annyit említünk meg, hogy ezt a határozatot ugyan meghozták, de gyakorlatban nem alkalmazták.³

1566 augusztusában Gromo megint tárgyal Velencében János Zsigmond megbízásából. Feleséget akar szerezni János Zsigmondnak s Gromo szerint olyan ajánlattal, hogy adjanak János Zsigmondnak feleségül „egy velencei patricius leányt oly kikötéssel, hogyha fiú u'ód nélkül halna meg, a magyar királlyságra való

¹ Erd. Orszgy. Eml. II. 302—3 l.

² Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 15 l.

³ Gagyai Sándor; Erdély vallásszabadsága a mohácsi véstől Báthory Istvánig. Budapest, 1912. 118 l.

igénye és egész Erdély a köztársaságra szállna,¹ de Velence a császárral való összeütközés elkerülése miatt az ajánlatot nem fogadta el. Gromo kétszínű szereplésével reászolgált arra, hogy szavait szigorú kritikával fogadjuk s kétkedésünk e pontnál is jogos, mert János Zsigmond Erdély birtoklása felett nem rendelkezhetett s azt olyan könnyen nem is ígérgethette másoknak. Később a szigorú V. Pius pápa is megpróbálja, hogy a bajor herceg leányát szerezzék meg János Zsigmondnak, remélve a fejedelemnek s Erdélynek a r. kat. vallásra való visszatérését, de amint maga Kárpáthy-Kravjánszky is elismeri: „János Zsigmond utasítja bécsi követét, Békést, hogy semmiképen se menjen a házasságba bele, mert ő *nem akarja elhagyni unitárius hitét.*“² Aki hitbeli meggyőződése mellett ilyen erősen megmarad, arról Tamás is elhiheti, hogy az nem „akaratnélküli,“ a történelemben nem statisztál s könnyelműen nem ígérget el országokat, amelyek felett nem rendelkezhetik, mint családi birtok felett.

Nemcsak a forrása buzog zavarosan Kárpáthy-Kravjánszky-nak, hanem a történelmi események elmondásánál is egyik mondatával vagy állításával a másikat agyonüti, vagy magát képtelen állításokra ragadtatja. Lássunk egy példát 1566-ból: „Nemsokára konstantinápolyi hírek is megerősítik a gyászos hírt, Szigetvár hősi elbukását, Zrinyi Miklós és vértanú társainak dicsőséges halálát! *És mindezt a gyászt a kereszténységre János Zsigmond hozta! Csak Isten mentette meg a kereszténységet a veszélytől, amibe János Zsigmond rántotta bele.*“³ Ilyen igazságtalanságot, mint amilyent ez a két utóbbi mondat tartalmaz, alig lehet találni a magyar történetírásban. És e szavakat olyan ember írta le, aki mást akar leckéztetni a tárgyilagosságért s aki a történelmi igazság barátjának képzei magát. Itt már igen szelidek vagyunk, ha azt mondjuk, hogy Kárpáthy-Kravjánszky téved és megtéveszteni akar, mert ez már határozott történelemhamisításnak minősíthető. Valami nagy gyűlölet robban ki ezekben a mondatokban Kárpáthy-Kravjánszky-ból s olyan képtelen átmázolása ez a tényeknek, hogy bátran megemlítés nélkül is hagyhatnók, azonban oly időket élünk, amikor még a legnevetségesebb dolgok is hitelre találnak a credo quia absurdum elvénél fogva s ezért lássuk, hogy mi is ez állításból a valóság.

¹ Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 16 és 19 l.

² Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 25 l.

³ Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 20 l.

János Zsigmond alkudozásokat folytatott Miksával, de Miksa János Zsigmond leveleit,¹ a János Zsigmonddal folytatott tárgyalások egész anyagát,² melyek között az is ott volt, hogy Miksa és János Zsigmond egymással kölcsönösen szövetkeznek a török szultán elleni hadviselésre, a szultán elé terjesztette. Miksa számított arra, hogy a szultán megharagszik János Zsigmondra s megvonja tőle pártfogását s így János Zsigmond kirekesztésével megkötheti a szultánnal a békét.

Miksa rosszul számított, mert a szultán jól tudta, hogy az erdélyi-török barátság nem érzelmi alapon nyugszik, sem dinasztikus vagy vallási érdeken, mint ahogyan azt Kárpáthy-Kravjánszky elképzeli,³ hanem tisztán a helyzetből folyó politikai kényszerűség. A szultán ugyan elküldötte követét János Zsigmondhoz, hogy vonja kérdőre a fejedelmet, miért alkudozik az ő háta megett, de ugyanakkor értesíti Miksát, hogy a szatmári egyezkedést semmisnek tekinti és követeli, hogy Miksa adja vissza Tokajt és Nagybányát János Zsigmondnak.

János Zsigmond a szultán csauszától meglepődve értesült Miksa árulkodásáról s kijelentette, hogy e kényes ügy tisztázására személyesen fog a szultán előtt megjelenni.⁴ Ez a gyors elhatározás meg is mentette a nehéz helyzetbe került János Zsigmondot.

János Zsigmond az 1565-iki kolozsmonostori országgyűlés után főkövetet (orator) küldött a portára, kinek útján értesítette a szultánt, hogy az ellene emelt súlyos vádak teljes tisztázására személyesen fog megjelenni a portán.⁵

A szultánt kellemesen lepte meg János Zsigmond értesítése s teljesen kiengesztelődött. Azt izente János Zsigmondnak, hogy most téli időszak következik s ne fáradjon Konstantinápolyba, mert távolléte alatt országát a németek meg is támadhatnák. Most maradjon otthon, erősítse és védje várait és határait s a következő tavaszon ő maga személyesen fog Magyarországra menni s akkor aztán keresse fel a fejedelem.⁶

¹ Szamosközy tört. maradványai Monum. Hung. Hist. XXX. köt. 3 l.

² Bethlen Wolfgangus: Historia Transylvanicis. Editio secunda. Cibinii 1783. Tom. II. p. 76.

³ Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 16 l.

⁴ Miles Mathias: Sibenbürgischer Würg—Engel. Hermann-Stadt 1670. 107 l.

⁵ Bethlen: i. m. Tom. II. p. 78.

⁶ Borsos Sebestyén: Krónikája. Erdélyi Tört. Adatok I. 24 l., Bánffy

Szulejmán szultán ígéretéhez képest 1566 április 29-én¹ elindította 400.000 emberből álló hadát² Bécs ellen, a „*szent harcra*“.³ Napnál világosabban adatokból, hogy 1566-ban nem János Zsigmond hozta a törököt, a gyászt a kereszténységre. A cél: Bécs volt, de Bécset nem foglalhatta el a 74 éves Szulejmán, mert Szigetvár ostrománál meghalt.

Tény az, hogy az 1566-iki athnaméval Erdélyben a törökpolitika jutott diadalra, de egyetlen cselekedet, egyetlen sor történelmi forrás sem említi, vagy igazolja azt az alaptalan vádat, hogy János Zsigmondnak a török szövetséggel az lett volna célja, hogy a mohamedán világgal a XVI. század erős keresztény szellemét elnyomja. János Zsigmond politikai szükségszerűségéből a török szövetséggel akarta megmenteni a magyar nemzetet, annak alkotmányát és vallásszabadságát. Buda helyett Gyulafehérvár lett a magyar nemzeti politika középpontja s János Zsigmond ezzel véget vetett a bizonytalan kapkodásnak, mely hol a Habsburgokhoz, hol a portához vonta az ország sorsának intézőit. Ezzel biztos hitet és bizalmat öntött a lelkekbe a független választófejedelemség, a szabad Erdély kialakulására, fejlődésére. Azt csak nem róhatja fel senki Erdélynek, hogy két rossz közül a megítélése szerinti jobbat választotta, nem különösen azért, mert e politika helyességét Erdély belélete s a magyarság önálló megmaradása fényesen igazolta.

Még néhány szóval válaszolnom kell Kárpáthy-Kravjánszky-nak azon állítására, hogy nem „magyar nemzeti érdekek vitték János Zsigmondot és Erdélyt a török karjaiba,“ hanem „dinasztikus és vallási érdekek.“⁴ Nem akarok itt felesleges ismétlésekbe bocsátkozni s ezért hivatkozom arra, hogy én ezt a kérdést részletesen kifejtettem a János Zsigmondról írt munkámban s itt röviden csak a következőknek megállapítására szorítok. Mikor az 1505-iki rákosi országgyűlésen kimondják, hogy idegen uralkodót nem választanak; akkor már Szapolyai János a *nemzeti ki-*

Gergely: II. János Magyarország választott királyának II. Szulejmán török császárhoz menetele rendje és módja. Erdélyorsz. Tört. Tára I. 28 l., Bethlen: i. m. Tom II. p. 79.

¹ Thúry József: Török történetirók II. 385 l.

² Borsos S.: Krónikája i. h. I. k. 24 l.

³ Thúry: i. m. II. k. 384. l.

⁴ Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 16.

rályság eszméjéhez ragaszkodóknak a királyjelöltje. Szapolyai János ezt a nehéz örökséget, az *önálló magyar nemzeti királyság eszméjének a megvédését* a Habsburgokkal szemben, másfelől a régi dicsőség ápolásával még a gyámkodó törökkel szemben is, cse-csemőfiára, János Zsigmondra hagyta. Ez a gyermek magyar vérből, magyar királytól származott s a magyarok benne erősségük szent szimbolumát látták. Buda elfoglalása után a nagy és hatalmas középkori Magyarország romjain épült fel a kis Erdély, hogy megmentse a jövőnek a magyar nemzeti állameszmét. Erdély lett a magyar nemzeti törekvések középpontja.

A magyar nemzeti eszme még jobban kidomborodik János Zsigmondnak Erdélyből való eltávozása után. Ezen éveknek, 1551—56-ig való részletesebb történetét Erdélynek tudomásom szerint én írtam meg először említett munkámban. A részletek iránt érdeklődőt oda utalom. Itt csak jelzem, hogy Erdélyszerte mindenütt zúgolódtak: „Kár volt a királyfit kitudni az országból.“¹ A magyar nemességből a bátrabbak kijelentették, hogy „addig nem nyugosznak, míg *magyar nem kormányozza őket*.“² A szultán is megírta Ferdinándnak: „hogy Erdélyt nem engedheti át, mert meggyőződése szerint, Erdély és Magyarország, sőt az egész kereszténység egészségének nincs más orvossága, mint az, hogy annak lakói *született örökösükre*, János Zsigmondra hallgassanak.“³

Ferdinánd hiába kéri meg az erdélyieket, hogy maradjanak meg hűségben, hogy ne szegjék meg hitüket. A rendek kijelentették, hogy ők hitüket nem szegték meg, mert régebbi hit köti őket János Zsigmondhoz, aki „*nem máshonnan hágott vala*“ Erdély trónjára. „*Azért a mi urunk gyermekét, ki természet szerint való urunk* — esmérjük urunknak és királyunknak lenni.“ Mindez mi volt, ha nem a *nemzeti eszme* élő és ható ereje, s annak, mint nemzeti közvéleménynek a kifejezése? Világos, hogy nem dinasztikus érdekek ezek, a vallásiak meg épen nem irányadók, mert hát János Zsigmond 1564-ig katolikus volt s Erdély politikai szervezése azelőtt már megtörtént. Így lehetett Erdély nemzeti fejedelemség, amelynek a magyar nemzet történelmében oly dicső

¹ Erd. Orszgy. Eml. I. k. 365 l.

² Erdély történetére vonatkozó regesták 1552. szept. 22. Szászsebesi Tabor Tört. Tár. 1892. évf. 481 l.

³ Veress Endre: Izabella királyné. Magyar Történeti életrajzok. 1901: 395 l.

szerep jutott s melynek nagy történelmi értéke abban van, hogy a mohácsi vész után a magyar államiságot és szabadságot ez tartotta fenn. János Zsigmond nem szaladt a török karjaiba s ismételten hangoztatjuk, hogy nem ő hozta a törököt s a gyászt a kereszténységre, hiszen Ő nem is született meg akkor, mikor az első politikai szövetséget a törökkel a legkeresztényibb, katolikus, francia király, I. Ferencz megkötötte a Habsburgok nagyhatalmi túlsúlya ellen. Magyarországnak I. Ferdinánd kezén levő részét szintén Habsburgbirtoknak tekintették s mint ilyent kezdte meghódítani Magyarországot Szulejmán. A törököt tehát a katolikus Habsburgok zúdítták Magyarországra.

Tévedés volna azt gondolni, hogy János Zsigmond és Erdély a szultánnak szíve szerinti kedvence volt, hiszen hevesen tiltakozott a magyarság azon kérésére, hogy János Zsigmond királysága alatt egyesítse egész Magyarországot. Törökország politikájának a szétdaraboltság elve felelt meg s így Erdélynek tulajdonképen nem a szultán, hanem a nemzetközi viszonyok kedveztek.

János Zsigmond maga is érezte, hogy a török barátság őszinte s állandó nem lehet s ezért a törökkel való szövetség megkötése után a Habsburgokkal való családi összeköttetést kereste.

Velence is szerette volna, hogy János Zsigmond béküljön meg végérvényesen Miksával és Miksa ne csak Erdély fejedelmének ismerje el, hanem azonkívül segítse is János Zsigmondot Havasalföld és Moldova megszerzésében. Ennek a három területnek az egységére tehát már Mihai Viteazul előtt gondoltak, de akkor magyar fennhatóság alatt akarták megvalósítani a „*protestáns-unitárius aldunai*“ királyságot.¹ A másik terv Erdély megnövelésére Szulejmán szultántól származott, aki találkozásuk alkalmával kijelentette János Zsigmondnak: „elvégeztük, hogy három annyival nagyobbá tegyünk, mint vagy,“ Szulejmán azonban meghalt, mielőtt ígéretét beválthatta volna. A harmadik kísérletezés Erdély nagyhatalmának megalapítására 1569-ben volt. János Zsigmond portai követének volt a feladata, megnyerni a szultán közbenjárását a Valois Margittal kötendő házassághoz. Ez a gondolat tetszett a portán s annak megvalósításáért megtették a szükséges lépést.² A nagyvezér elküldötte Mahmut béget Franciaországba, hogy ké-

¹ Kárpáthy-Kravjánszky i. m. 17. l.

² Erd. Orszgy. Eml. II. k. 272.

szítse elő a Valois Margit és János Zsigmond között kötendő házasság ügyét, ami János Zsigmondra azért is nagyjelentőségű volt, mert a házasság megtörténte után, a pápa ellenzésének dacára, nagyobb kilátása lehetett volna János Zsigmondnak a lengyel korona megszerzésére. A szultán hozzácsatolta volna Moldovát és Havasalföldet,¹ s akkor valóban *protestáns nagyhatalommá lett volna Erdély*. Azonban a francia udvarnál a kísérletezés hiábavalónak bizonyult.

De térjünk vissza Gromohoz, aki 1567 re „már nemcsak Blandratáékat, hanem János Zsigmondot is megutálja.“ Utóbbi azért, mert rekatolizáló célját nem tudta elérni, előbbi, mert őt tartotta János Zsigmond tanácsadójának. Nem is akar már visszamenni Erdélybe, csak akkor menne, ha „valami oly becses dolgot művelhetne, ami Isten dicsőségére és a Szentegyház javára válnék, amire — úgy véli, — hogy most itt a törvényes alkalom.“ Mi lett volna az egyéb, mint János Zsigmond megölése, „amire őt a keresztény buzgóság és Isten ihletése indítja.“² „Felajánlom magam minden fáradságra és veszélyre ilyen szent mű végrehajtására, amiért, ha ott is hagynám az életemet, nem sokat törődném vele, ismervén, hogy a jóságos Isten jóvoltából kaptam azt és minden javamat, minek következtében kötelezve érzem magam elvetni azt az Ő és az Ő Szent Egyháza tiszteletére.“³ E szavakban van a Gromo igazi arcképe, vagyis ő nem a hűséges, ura életét őrző testőrkapitány, hanem egy vallási örületben szenvedő rajongó, akit fanatizmusa annyira elragad, hogy ölni is képes lenne a szent ügy érdekében.

Lássuk, mi a véleménye Kárpáthy-Kravjánszkynak az örjögő Gromonak gyilkolási szándékáról. Kárpáthy-Kravjánszky: „Tanulmányok a zsarnokölés tanának történetéhez“⁴ című munkájára való hivatkozással ezeket írja: „Ez a törökbarát, eretnek fejedelem az *In Coena Domini*-bulla kiközösítése alá esik, elvesztette tehát uralkodói jogait, zsarnokká lett, vele szemben alattvalói nem tartoznak hűséggel és engedelmességgel, ellene a régi középkori fel-

¹ Kárpáthy-Kravjánszky i. m. 25. l.

² U. o. i. m. 22 l.

³ L. Gromo 1567. július 19. levele Venezia, közölve 47–48 oldalon.

⁴ Nagyvárad, 1914. 153 l. Az egyet. kvtárban én vágtam fel a könyvet, 23 év alatt még senkisésem olvasta.

fogás szerint, amiben osztozik a XVI. század katolikus és *protestáns felfogása* egyaránt, alattvalóinak joguk van fegyverrel is felépni, sőt ha másként nem tudnak szabadulni tőle, a zsarnokot *bárki is*, mint a közösség, vagy egy felsőbb hatalom ítéletének végrehajtója, *szabadon elteheti láb alól. Ez az a szent ügy, ez az a törvényes alkalom, ez azaz ihlet, amiről itt szó van, amiért érdemes az életet is feláldozni, amiért — hite szerint — örök jutalom jár, amit azonban bizalmasan kell előkészíteni és végrehajtani.*¹

Kárpáthy-Kravjánszkynek ez a felfogása nem sugározza, sem az idealizmust, sem a keresztény erkölcsöt. János Zsigmond megöletése vallási gyilkosság lett volna, amit semmiféle szent malasztal nem lehet védeni. Ebben az időben az első „vallási gyilkosság” Servet megöletése volt. Ez csakugyan protestáns cselekedet, de ez nem azt jelenti, hogy a protestáns felfogás szerint az hallgatólag is megengedhető lett volna. A protestánsok tiltakoztak ez ellen, mert a protestantizmus szelleme semmiképpen sem engedi meg az ilyesmit s hogy Calvin egy ilyen cselekedetet végrehajtott, az csak azt jelenti, hogy Calvin egyénileg összetörte a protestantizmus lényegét, de semmiesetre sem jelenti, hogy a XVI. századi protestáns felfogás még szentügy érdekében is elnézte, vagy szentesítette volna a vallási- vagy a zsarnok elleni gyilkosságot. Ez különben nemcsak a protestáns szellemmel ellenkezik, hanem egyáltalán nem fér össze a keresztény erkölccsel sem. Kárpáthy-Kravjánszkyhoz hasonló gondolkozókat a XVI. században is csak azok között találunk, akik inkább Machiavelliből, mint a reformáció alapjául szolgáló szent írásból táplálkoztak. A protestantizmus gondolatszabadságát jellemző felfogást e kérdésben Castellio fejezte ki világosan: „Egy embert megölni sohasem jelenti: a *tant védeni, hanem egy embert megölni.*”²

Az eddigi kutatásokból nem lehet megállapítani, hogy mi történt Gromo ajánlkozásával. Ha valamiféle utasítást kapott, azt úgy sem ismerjük meg soha, mert az ilyesmit nem szokták papírra tenni; mi a jobbat tesszük fel, hogy Gromo nem kapta meg a szent ügy végrehajtására a biztatást, beleegyezést. Az azonban bizonyos, hogy Blandratát Rómában távollétében „in effigie-máglyán

¹ Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 23. 1.

² Stefan Zweig: *Harc egy gondolat körül* 207 1.

megégették“.¹ Kétségtelen, hogy Gromo, aki Blandratát gyűlölte, mert úgy találta, hogy e család orvos rontotta meg a jóságos fejedelmet², nagyban hozzájárult Blandrata felmagasztalásához. Abban igaza van Kárpáthy-Kravjánszkynak, hogy a Blandrata-per anyagának felkutatása érdekes egyháztörténeti eseménye lenne az újabbkori kutatásoknak, de ennél szerintünk sokkal érdekesebb Blandrata titokzatos életének és működésének megfejtése. Unitárius íróinknak s Mecenásaiknak egy jó alkalom képességeik megmutatására.

Ezeket tartottam szükségesnek elmondani Kárpáthy-Kravjánszky érdekes fűzetével kapcsolatosan. Különösen Gromo ismeretlen leveleinek közzétételét tartom értékesnek, azoknak alkalmazása, feldolgozása, azonban már nem olyan szerencsés.

Kárpáthy-Kravjánszky: Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya“ című dolgozatának csaknem két első oldalát a János Zsigmondról írt munkám bírálatának szenteli. Az érdemleges megjegyzésekre válaszomat az alábbiakban adom meg.

Kárpáthy-Kravjánszki: „Vallási téren is még mindig a szabadság ideális hazája Erdély, amit a szerző igyekszik erősen kiemelni és hangoztatni, pedig ez a megállapítás Szekfű óta elvesztette értékét.“ Ami más szóval azt jelentené, hogy Szekfű óta nem lehet Erdélyben vallásszabadságról beszélni. Előre jelzem, hogy a katolikus és protestáns történetírásnak sok olyan pontja van, ahol nincs egyezés, sőt mondhatnám, hogy nem lesz soha. Ezt is egy olyan pontnak tekintem.

Tisztelettel hajlunk meg a Szekfű átértékelő iránya előtt s elismerjük, hogy sokan a Hóman—Szekfű irányt úgy tekintik, mint a hivatalos magyar történetírást, de mi unitáriusok mindig szabadelvűek voltunk és vagyunk s nem ismerünk olyan írói egyéneket, akikre behunyt szemmel, mint dogmákra esküdnénk, pedig Kárpáthy-Kravjánszky ilyesmit tesz s ahelyett, hogy a kérdést részletezné, általánosít s abba a hibába esik, hogy Szekfű Gyulát nem helyesen értelmezi. Szekfű vallásügyi fejtegetésének lényege ebben van: „Akkoriban a vallási élet terén a mai individuális szabadság ismeretlen volt.“³ Vagy tovább: „Áttekintve ezen fej-

¹ Kárpáthy-Kravjánszky i. m. 24. l.

² Gromo 1567. július 19. levele Venezia, közölve 47—48. l.

³ Hóman—Szekfű: Magyar történet IV. köt. 251 l.

lődést, semmiképpen sem láthatjuk benne a vallásszabadság modern elveinek megvalósítását.“¹ Ezt ebben a formában mi is valljuk. Ez azonban más szóval csak azt teszi, hogy a XVI. században nem a XX. századi vallásszabadság volt, minthogy nem is lehetett, hanem csakis a XVI. századi. Megtévesztő szempontból vizsgálja az a XVI. század vallásszabadságát, aki a XX. századi vallásügyi viszonyokat méri a XVI. századhoz, mert a XVI. században keresni a mai állapotot, épen annyi, mintha valaki éjfélkor keresné a napot, vagy pedig a gyökeret hasonlítaná az ágakhoz; de amint az ágaknak lényege, élete és értéke a gyökérben van, azonképen a mai individuális vallásszabadságnak is a XVI. század vallásszabadságában van a gyökere, vagyis a vallásszabadság a XVI. században Erdélyben megszületett, élt, meg volt s ezt becsüljük és értékeljük mi nagyra a XVI. századi Erdély életében. Hogy pedig még világosabb legyen ez a kérdés, megemlítjük, hogy az egész reformáció lényege abban van, hogy megdönti a tekintély elvét s előtérbe lép az individuum s aztán a fejlődés vonalán egymásután alakultak meg a lutheránus, református és unitárius vallások, vagyis a protestáns vallások létrejövése s puszta létezése is a XVI. századi vallásszabadságnak megdönthetetlen bizonyítéka. Aki pedig még ezek után is kételkedik, az vegye elő az erdélyi országgyűlések határozatait s ott meggyőződhetik arról, hogy Erdélyben a vallási szabadelvűség felépítésére az első lépés az 1545-iki tordai országgyűlésen történt s azután az 1556-ik kolozsvári országgyűlés, az 1557., 1564., 1568. évi tordai országgyűlések s az 1571-ik marosvásárhelyi országgyűlés vallásügyi határozatai kitörölhetetlen és *soha át nem értékelhető* bizonyosságai a XVI. századi vallásszabadságnak és vallási szabadelvűségnek.

Miután elfogultsággal vádolhatnak, szívesen adom át a szót e kérdésben Asztalos Miklósnak: „Bármennyire igyekeznek *egyese*k kimutatni, hogy a modern tolerancia Erdélyben ismeretlen fogalom volt, az mit sem von le abból a tényből, hogy Erdélyben már az 1570-es években megszűnt a vallási viszály s már csak az újabb szektárius mozgalmak letörése okozott gondot az államnak, amit egyetlen európai államról sem mondhatunk el, azok közül, amelyeket a protestantizmus mozgalma érintett. Bármily körülmények hozták is létre, oly tény ez, amely a korban páratlan

¹ Hóman—Szekfü: Magyar történet. IV. köt. 272 l.

jelenség lévén, csak különleges értékelés tárgya lehet. ¹ Hasonló megértő szellemben tárgyalja Dr. Veress Endre is most megjelent munkájában Erdély vallásügyi szabadelvűségét és szerinte is: „A kis Erdély Európa minden más országát megelőzte a lelkiismereti szabadság biztosításában . . . Ám a kilengések általánosak másutt is ez időben s rajtuk még csodálkoznunk is alig lehet, ha a kor társadalmi életét, a közvélemény hullámzó áramlatait s a forrongó kedélyek nyugtalanságait ismerjük s *megérteni igyekszünk.*”²

Kárpáthy-Kravjánszky nem értelmezi helyesen Szekfűt, mert Szekfűnek ezen szavai: „Az erdélyi ember kénytelen lévén lemondani saját vallásának kizárólagos érvényesítéséről, *gyakorlatilag előfutárja lett a felekezetek békés és egyenjogú együttélésének,*”³ már kénytelen elismerése annak, hogy Erdély vallási fejlődésében megelőzte Nyugatot s hogy Erdélyben mégis csak volt tolerancia. És ha még most is lenne árnyalati különbség, ez onnan magyarázható, hogy a katolikus és protestáns történetírás céljaiban, eszközeiben, felfogásában, sőt kifejezéseiben is mindig lesz különbség.

Hóman—Szekfű *átértékelték* a magyar történelmet. Sok helyen kívánatos az átértékelés Erdély történelmében is, de minden történetíró az „ante omnia veritas” elve kell, hogy vezessen. Mi erdélyiek különben már sok mindent átértékeltünk, de Erdély vallástörténelmi szerepét csonkítani sohasem engedjük. Erdély a vallásszabadság történelmi földje volt s minden tárgyilagos történetíró előtt az is marad.

A XVI. században az 1568-ik, mondhatni *unitárius év* örökre kitörölhetetlen nyomot hagyott a vallásszabadság kivívásában. Hiába-
való minden erőlködés, mert ez az erdélyi génusz elvitathatatlan győzelme és érdeme, ami különösen nagy értéket jelent, ha arra is tekintettel vagyunk, hogy a vallási egyenlőségért vívott küzdelmek terelték az embert politikai jogainak helyes felismerésére és mérlegelésére. Ezt nekünk erdélyieknek és unitáriusoknak ismételt hangszólóznunk kell, miáltal nem követünk el történelem hamisítást, hanem csak kötelességet teljesítünk, mert közös érdekünk és hivatásunk védelmezni azt, amit a múlt reánk bízott

Ezekben úgy vélem, megfelelek annak a lelkeszafiának is,

¹ Asztalos Miklós: Erdély története. Budapest, 1936. 73 l.

² Dr. Veress Endre: Báthory István király. Budapest, 1837. 64 l.

³ Hóman—Szekfű i. m. 2273 l.

aki Szekfüre való hivatkozással azt kérdezte tőlem, hogy *volt-e a XVI. században Erdélyben vallásszabadság?*

Kárpáthy-Kravjánszkynek egy másik fő ellenvetése ez: „Nehéz bocsátható meg, hogy alig van mondanivalója az erdélyi katolicizmus küzdelmeiről, amikor például a székelyek fegyverrel a kezükben kénytelenek védeni hitüket. Munkám megírásakor foglalkoztam a csiki székelyek ellenállásának megfejtésével, sőt voltam az állítólagos csata színhelyén, a Székelyudvarhely és Csikszereda közötti „nagy erdőn“ is, de nem tudtam többre menni, minthogy a csiki székelyek ellenállása, amelynek történelmi hitelességét megállapítva, leírva seholsem találtam, nem egyéb szájhagyománynál, amit történelmileg igazolni ma sem lehet. Ez az oka annak, hogy nem írtam e kérdésről, minthogy munkám egész anyagában csak reális eseményekkel foglalkoztam. Való igaz, hogy a protestantizmus előnyomulásával Erdélyben a katolicizmus nehéz helyzetbe került, csak tengődött, de mióta a világ fennáll, minden újabb szellemi irány a régi bukásán igyekezett emelkedni s miért lett volna épen a reformáció a kivétel. De azért nem tagadom, hogy a katolikus üldöztetések felemlegetésekor mindig az a bizonyos bárány jut eszembe, mely a vizet felfelé is megzavarta, ami azonban nem azt teszi, hogy ne itélném el a legnagyobb mértékben az atrocitásokat, bármelyik felekezetenél történik is az, de azt hangsúlyozom, hogy János Zsigmond vallási erőszakoskodását igazoló történelmi okmányokra eddig még senkisésem akadt. Mint annyi más koreszme, a reformáció is lehetett fellépésében erős, ellenmondást nem tűrő, de hamar megtisztult annyira, hogy a katolicizmust a protestantizmus szenvedélyessége Erdélyben sohasem fenyegette.

Csodálatos, hogy Kárpáthy-Kravjánszky, aki kezdetben minden más forrást lekicsinyelt s csak az ő vatikáni anyagát tartja igazi forrásnak, egyszerre csak a hagyományhoz fordul s olyan forrásmunkával akar bizonyítani, mint az Eröss József-é,¹ aki munkájáról az Előszóban maga is ezeket írja. „Jelen dolgozatunkat a nagyközönségnek és a tanuló ifjuságnak olvasókönyvül szántuk. Úgy vélvén, hogy addig is, míg a székelyek története című tudományos mű megjelenik, tájékoztatóul fog szolgálni.“ Aki pedig

¹ Eröss József paptanár: A székelyek története. Különlenyomat a „Székely Hirlap“-ból, Kézdivásárhely 1913.

eddig nem hitte, hogy a csiki székelyek és János Zsigmond csapatai közötti vallás-háború csak néphagyomány, az arról tökéletesen meggyőződhetik, ha elolvassa az Eröss színes előadását:¹

„*Egykori feljegyzések szerint* (amelyek ugyan seholsem találhatók) János Zsigmond előbb szépszóval és ígérettel, majd szigorú paranccsal akarta rávenni a csikiakat, hogy az *unitárius vallásra* térjenek, végül, mikor ezek eredményre nem vezettek, fegyveres népét küldötte ellenük.

Élt Gyergyóalfaluban egy István nevű szentéletű megyés pap, ki összegyűjtötte a gyergyóiakat s hatásos beszédben feltárta a nagy veszedelmet, mely ősi hitüket fenyegeti s felszólította őket annak védelmére. Erre Gyergyó népenek apraja-nagyja felkeredett s elhagyván otthonát (1567) Csiksomlyóra mentek, ahova a csikiak is gyűltek. Itt köszöntötték a boldogságos Szűz Máriát, az ő képeben s segítségül hívták szükségükben. Megerősítvén magukat az angyalok kenyérével, egy jámbor szerzetes buzdító szavaira *fegyvert ragadtak*, hogy szembeszálljanak a fejedelem seregével. *A hagyomány szerint* nemcsak a férfiak, de az *asszonyok is fegyvert ragadtak*, sőt a *sárhegyi leányok kibontott hajjal a csapat élére álltak*. Az Udvarhelytől Csik felé vezető úton a nagy erdőnek egy *tisztásán* találkozott a hitvédő sereg a fejedelem hadi népével. Amidőn ezek meglátták a székely hadak élén haladó kibontott hajú, villogószemű s kezükben tüzes üszköt lobogtató hadjonokat *félelem szállta meg őket* s a harcot megsem kísérelvén, visszavonultak. *Más forrás szerint* (?) a hadak megütköztek s a csikiak győztek.“²

Azért közöltük ilyen hűen és részletesen e leírást, hogy már első olvasásra is láthassa mindenki, hogy ez néphagyomány, mint-hogy ezt a szöveg közben Eröss is megemlíti. Igaz, hogy később arra is hivatkozik Eröss, hogy a fentti esemény hitelességét igazolja P. Mihály Balázs szerzetes, ki 1578-ban született, tehát 11 évvel az esemény megtörténte után, de hallotta másoktól, szemtanuktól; végül egy másik bizonyítás a híres csiksomlyói búcsujárás százados gyakorlata lenne.

A hagyomány anyagát próbálja most Kárpáthy-Kravjánszky Gromonak egy levelével³ történelmivé tenni, de a levél anyaga is

¹ Eröss: i. m. 5 l.

² Eröss: i. m. 85—86 l.

³ Gromo 1567. július 19 levele. Venezia közölve 47—48 oldalon.

homályos ügy, hogy még most is csak néphagyománynak kell minősítenünk a csikiak vallási ellenállását. Különben az állítólagos zavaros források is az eseményt 1556-ra, 1559-re és 1567-re teszik bizonytalanul s a helyleírás is bizonytalan. János Zsigmond 1556-ban még nem volt tényleges uralkodó, az 1559-ik év pedig úgy kerülhetett forgalomba, hogy a várdotfalvi határ déli részében van egy emlékmű, amelyet Henter Antal Udvarhelyszék főkirálybirálya emeltetett 1817-ben ezen esemény emlékére, de később rájöttek, hogy János Zsigmond 1559-ben még katolikus volt s így tolódott az esemény 1567-re, hogy az *unitárius* János Zsigmondnak tulajdonítsa az erőszakos térítést, de a legjobb számítást is tekintve, János Zsigmond csak 1567-ik év közepén lett unitáriussá, pünkösdi havában, májusban még nem volt az.

Tény ebből csak az, hogy a protestántizmus a csikiaknak a katolikus valláshoz való ragaszkodása miatt Csikban nem tudott gyökeret verni, de semmisen igazolható abból, hogy János Zsigmond fegyverrel terjesztette volna a protestántizmust, valamint az sem, hogy rendszeres fegyverzetű katonáit a csikiak a kibontott hajú szárhegyi leányok vezetésével tönkretették volna. A XVI század második felében Erdélyben már nem történhetett meg olyan csata, melynek semmi nyoma, semmiféle írott emléke ne maradt volna fenn.

Legszerencsétlenebb kifejezése Kárpáthy-Kravjánszkynek a „kismagyar történet szemlélet“ emlegetése, mert az már bűn számba megy, mikor valaki olyant mond, amit maga sem hisz. Jól tudja azt Kárpáthy-Kravjánszky is, hogy a protestáns, helytelenül „kismagyar“-nak nevezett, vagy erdélyi liberális történeti szemlélet Erdély különállása idején sohasem jelentett tiltakozást az összmagyarság történeti jogai ellen, hanem az csak a Habsburgok ellen irányult a magyar nemzeti állameszme védelme jegyében. Ilyen ferde okoskodással Kárpáthy-Kravjánszky Bethlen Gábort is a „kismagyar“ politikát követők közé sorolná. Egyszersmindenkorra hagyjunk fel a „kis“ és „nagy magyar“ politika megkülönböztetéssel, mert ez nem méltó a magyar nemzet történelmének szelleméhez.

Abban igaza van Kárpáthy-Kravjánszkynek, hogy én idealista vagyok, de arra mindig vigyáztam, hogy idealizmusom ne legyen soha reális alap nélküli s ne lépje túl soha a tárgyilagosság határát. Különben új eszményekre még ebben a zűrzavaros világban

is szükség van. Mi tanárok, mint nevelők, nemcsak lelkiileg, hanem hivatásból is mindig idealisták voltunk, vagyunk és maradunk.

Végül Kárpáthy-Kravjánszky tárgyalt füzetének tartalmát összefoglalóan tekintve, sajnálattal állapítom meg, hogy Kárpáthy-Kravjánszky szemében munkám elolvasása után is János Zsigmond a régi: fekete ördög, kinek még emlékére is halált kell kiáltani, de megnyugtató az, hogy a magyar és világtörténelemnek még sok olyan egyénisége van, akiket a felekezeti értelmezés ilyen ellentétes megvilágításban mutat be s hogy a vallásháborúk korában maradjunk, míg a katolikus írók szerint Erzsébet angol királynő a legnagyobb bűnös, Stuárt Mária pedig, maga a földön járó angyal, addig a protestáns íróknál a drámai küzdelemben Stuart Mária a főbűnös s méltan megérdemelte szomorú sorsát. Ilyenkor aztán csak a tisztánlátó olvasó tudja megállapítani, hogy melyik felfogás az előítéletmentes, melyik oldalon van a tárgyilagosság.

Mi nem féltjük János Zsigmond alakját soha a világosan látóktól. János Zsigmondról, most századok után is mérve fel életét, megállapíthatjuk, hogy szelleme egy új világnak felismerője, megértője és erősítője volt. Ezért mindég élni fog nemes alakja, míg lesz e földön szabadon gondolkozó és pedig úgy hiszem, hogy abban a tisztos keretben, melyben történelmi arcképét megrajzoltam, mert ezt kívánja életének törvénye, azt munkálja a minden előítéleten győzedelmeskedő igazság. Hadd jöjjenek János Zsigmondra és korára vonatkozó újabb és újabb előkerülő adatok, eddig ismeretlen bizonyítékok, melyekkel a részletek bővülnek, a színek élénkülhetnek, vagy tompulhatnak, de mindig marad az alapfelfogás. János Zsigmond történelmi alakját nem féltjük senkitől és semmitől.